

HAZAI IRODALOM.

1. **Az ó-egiptomi halottak könyve**, írta dr. *Giesswein Sándor*, győregyházmegyei áldozó-pap, szentszéki jegyző. Budapest, Pallas, 1890. — 8-r. 74 lap.

A szerző e dolgozatát, a melyet gyengéd fiúi érülettel édes anyja emlékének ajánlott, a M. T. Akadémia II. osztályának 1889. évi nov. 11. ülésében mutatta be. «Az egiptomi ember, kinek gondolkozása oly nagy mértékben a túlvilágra volt irányozva, szükségesnek találta, hogy az elhunytak egyéb szükségleteken kívül még útmutatót, kalauzt is adjon a túlvilági vándorlásra. A sírok falain, a koporsók oldalain, a múmiák burkolatain a túlvilági életre vonatkozó szövegek és ábrák foglaltatnak, melyek az elhunytak sírontúli sorsát leírják, melyeknek egyik célja azonban az is volt, hogy az elhunyt tudja, s ha elfelejtette volna, elméjébe visszaidéze azt, mit kell tennie, hogy a túlvilági ítélőbíró előtt megálljon s a boldogok honába felvétessék. E szorgoskodás készítette az egiptomiakat arra, hogy a sírok és a koporsók feliratain kívül halottjaiknak még a túlvilági életéről szóló könyvet adjanak. E könyvet, többé vagy kevésbé teljes alakjában, díszesebb, vagy egyszerűbb kiállításban, papyrustekercsre irták az egiptomi íródeákok; ha valakinek halottja volt, módja és tehetsége szerint megszerzett egy-egy példányt, melyben az e célra üresen hagyott helyeken csak az elhunytak nevét kellett kipótolni. Ezt azután a holttem mellé tették a múmiaburkolat alá.» Ez az úgynevezett Halottak Könyve. Szerzőnk e könyv különböző redactióiról és címéről ír. Ez utóbbi *per em heru* azaz: Az ama napon való kiköltözés, t. i. az életből való kiköltözés és az istenek alvilágába való beköltözés napja, az ítélet vagy leszámolás napja. Azután következik a Halottak Könyvének keletkezéséről és felosztásáról szóló fejtegetés, a melyben (a 14. l. 2. jegyz.) szerzőnk ægyptusi és szanszkrit szóhasonlítást is közöl: æg. *cheru, cher*, vagy *chru*, kiáltani, mondani, szkr. *kar, कर्त्तव्य, cla-m-are*.

Az ægyptusai *monotheismus*-hoz, a melyet szerzőnk feltételez, meg kell jegyezmem, hogy az inkább *henotheismus* vagy *kathenotheismus* lehetett, vagyis a polytheismus azon faja, a mely szerint egy-egy isten tisztelőinek szívében és imádságában a többi isten felett a mindenhatóságig fokozódó hatalomra jut, a többi közül kiválik és mint *egy*, de nem *egyetlen* isten jelenik meg (v. ö. Max Müller, *Essays*, Leipzig, 1879. I, 27. 339. *Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion*, Strassburg 1881, 328. *Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft*, Strassburg, 1876, 126.).

kajánlott, a M. I. ...
 en mutatta be. Az egyptomi ember, kinek gonosz
 tekben a túlvilágra volt irányozva, szükségem
 tnak egyéb szükségleteken kívül még útmutató
 világi vándorlára. A sírok falain, a koporsók oldalán
 in a túlvilági életre vonatkozó szövegek és ábrák
 elhunytak síröntői sorsát leírják, melyekből
 az is volt, hogy az elhunyt tudja, s ha elfelejtette
 emlékezze azt, mit kell tennie, hogy a túlvilági
 s a boldogok honába felvéssel. E szövegek
 egyptomiakat arra, hogy a sírok és a koporsók falain
 tnak még a túlvilági életéről szóló könyvek adták
 é vagy kevésbé teljes alakjában, diszesebb, vagy
 ban, papyrustekercsre írták az egyptomi irók
 tta volt, módja és tehetősége szerint megemelt
 helyben az e célra üresen hagyott helyeken
 t kellett kipótolni. Ezt azután a holtak könyve
 lat alá. Ez az úgynevezett Halottak könyve
 idonbó redactióiról és címéről ír. Ez a mű
 ama napon való kiköltözés napja, az élet
 k alvilágába való beköltözés napja, az élet
 után következik a Halottak könyvének befejezés
 l szóló fejtegetés, a melyben (s. 14. l. 2. fejezet)
 a szanszkrit szóhasználatát is közöl: az élet

az a különböző feltogás, a mely a lelkismeret elnevezéseivel más-más
 nyelvekben kitetszik (l. Max Müller, Natural religion 177—180.).

A 21. lapon, azt tartom, hiba van. Szerzőnk a kígyóval jelképezett
 gonosz szellemet Apapi-nak vagyis Aphobis-nak nevezi. A dolo
 úgy van, hogy Apap volt a gonosz lelket jelentő kígyónak nev
 (v. ö. Móz. I, 3, 1. Jelen. 12, 3. s köv. v.). Apapi pedig, a görögben Ἄψοβις,
 Ἄψοβις, Ἄψοφτις (Joann. Antioch. fr. 39. Syncell. 61, a. 62, a.
 több egyptusi királynak volt a neve, a többi közt a hagyomány szerint
 azon pásztor-királyé is, a kinek uralkodása idejében Izrael fiai Aegyptus
 ban letelepedtek (Maspero 30., 33., 171., 174., 175.)

Azon párhuzamokhoz, a melyeket szerzőnk a 26., 33., 51., 56., 64
 lapon a Szentírás meg az egyptusi kosmogonia és mythologia egye
 kifejezései között von, könnyen lehet még többet is megjegyezni, a mel
 mind épen olyan találó vagy épen olyan gyenge, mint szerzőnkéi. A lélek
 mérlegeléssel (*psychostasia*) nemcsak Jób 31, 5. 6. hasonlítható össze
 hanem Dániel 5, 27. is: «Tekel, megmértél a mérlegben, és hiányos
 nak találtattál.» Az Isist vagyis a termő földet jelentő hét szent tehén,
 mely a föld istenasszonyának mellékeveit viseli, könnyen hasonlítható
 össze a Móz. I, 41, 2. s köv. v. leírt hét kövér és hét sovány tehénnel,
 mely a földnek hét dús és két rossz termését jelenti. Ez összevetés
 megerősíti a hét teljesszemű és hét kiaszott kalász, a mely egyenesen
 föld termésére utal.

A 71. lapon Charon nevét és lényegét az egyptusi nyelvből és
 mythológiából származtatja Giesswein. Keller, Über den Entwickelungsgang
 der antiken Symbolik (Graz 1876), szerint Charon egyptus
 nyelvben a mímia

maguk közé fogadtak, az «Ra szívében van», mint a koldus, a ki «az angyalok által Ábrahám kebelébe vitették». (Luk. 16, 22.)

Giesswein könyvének utolsó fejezete azon hatást fejtegeti, a melyet az egyiptusi eschatologia a görög mythusra és bölcselkedésre gyakorolt. Ez a hatás az én nézetem szerint a görög mythológiára elenyésző esekély lehetett, a görög philosophiára azonban igen nagy volt. Csakhogy a mi például Plato műveiben van, az nem hatott a görögök vallására. Szerzőnk ezen fejtegetésébe (a 71. lapon) egy kis tévedés csúszott: a görög alvilág negyedik folyója Plato (Phæd. 61.) szerint nem Stygion, hanem az a Στύγιον az előző ποταμὸν-nal egyezett meg és annyi mint a styxi folyó. Így fordítja Schleiermacher is.

Szerzőnknek ezen műve igen érdekes és tanulságos.

2. Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Irta dr. *Giesswein Sándor*. A győr-egyházmegyei hatóság engedelmével. Győr, 1890. A szerző tulajdon kiadása. — 8-r. 4 sztl. és 216 l.

A munkás szerzőnek ezen művét két szempontból kell megítélnünk: először magában a munka anyagában akad néhány adat, a melyre kiigazító vagy pótló megjegyzést lehet tenni; másodsor azon következtetésekkel, a melyeket a szerző az összegyűjtött anyagból lezár-

helyesen Zeuss; 55. Charensey, helyesen Charencey; 64. arab *arddon*, helyesen *ardon*; bosszantó az olyan, mint a 129. lapon: «Geiger, Lazar»; a miben kétséges marad, vajjon tudta-e szerzőnk, hogy e két név egy emberé; sajnos azonban, a betűsoros név- és tárgymutatóban a *Lazar* mint külön szerző fordul elő, ugyancsak e lapra való hivatkozással; pedig itt szerzőnk valószínűleg Lazarus Geigert, vagyis Geiger Lázárt érti. Félre ne értsen a szerző! Tudom, hogy van egy *Lazarus Móríc*z nevű philosophus, a kit Müller Miksa (Das Denken im Lichte der Sprache 255. l.) is idéz, és a ki hasonló véleményben van a nyelv eredetéről, mint Noiré; de hát miért csonkítja meg szerzőnk ennek a nevét? Noiré nevét rendesen *Noirée*-nak írja (129. 130. 144. 145. és a tárgymutatóban; helyesen 163.). Forrásának félreértéséből származott az, hogy a 98. lapon *goidelic* és *gaelic* nyelvekről ír, holott e két szóban az *-ic* angol képző.

Helytelen ez: $\tau\epsilon\lambda\omega$ végem van; $\tau\epsilon\lambda\iota\omega$ helyett pedig jobb lett volna így írni: $\tau\epsilon\lambda\eta\omega$ (17.), mint a 60. l. e példát: $\delta\chi\eta$. A 47. l. 1. jegyzetéhez azt mondhatjuk, hogy ha Simonyi szerint a *várom*, *várod* igealakok csakugyan ezen incorporatív képzetektől lettek: *váro-l-m*, *váro-l-d*, a miatt még nem lehetetlen a magyar birtokragok és igei személyragok ési azonossága; hiszen az az incorporált *l* külön elem, a melynek a szó végén levő ragokhoz semmi köze. (Simonyi, A magyar nyelv, I, 91, 92.) Az arab núnatio (nem mint szerzőnk írja, nunnatio 50.) a klasszikus nyelvben nem *-on*, *-en*, hanem *-un*, *-in*, (Caspari-Müller Gramm. 9.) A latin *lacrima* szót nem helyes *y*-nal írni (74. 103.). Helytelen az, hogy Troia volt Ilionnak *latin* neve (86.). A 150. l. 2. jegyzetéhez mondhatni, hogy a hollandiak, mikor a hottentotok nyelvét először hallották, azt mondták, hogy az csupa *hot* és *tot*, és pedig hollandi nyelven a. m. *en*; így lett a *hottentot* szó. Schleyerről és volapükjéről szerzőnk dicsérőleg nyilatkozik, a mi nekem mint volapükistának jól esik; de abban téved, hogy a volapük éppen oly tisztán agglutináló nyelv, mint akár a török (159.). A sok *præpositio* és az, hogy *-ü* képzővel bármely főnévből *præpositiót* képezhetni, nagyon megkülönbözteti a volapüköt az agglutináló nyelvektől. A hangsúlynak értelemváltoztató feladatára nemcsak a chinai nyelvben lehet példákat találni (159.), hanem az angolban is: *absent* távollevő, *absént* eltávozni; *Augúst* augusztus hava, *augúst* fenséges; *foretaste* előíz, *foretáste* előre érezni valaminek ízét stb. A 200. lapon idézett szkr. *rrka* tulajdonkép farkast jelent és csak mint szókép a. m. eke; ennek következtében nem hasonlítható össze a görög dialektikus $\epsilon\delta\lambda\acute{\alpha}\chi\alpha$ alakkal, a mely a $\lambda\acute{\upsilon}\chi\omicron\varsigma$ szóval nem függ össze. A görög $\lambda\acute{\upsilon}\chi\omicron\varsigma$ is jelent szóképilag vas kampót, szeget, ajtókopogtatót, a lovak zabolájának egy részét; a latin *lupus* szintén a. m. vas kampó és ló zabolája, *lupi ferrei* és *frenum lupatum* (v. ö. Müller Miksa, Bio-

graphy of words 175.). Isten az óperzsában nem *bag* (201.), hanem *bagā*.

Ennyit kívántam dr. Giesswein művének anyagára megjegyezni; most áttérek okoskodásaira és következtetéseire.

Nagyon csudáлом, hogy szerzőnk (121.) Müller Miksáról azt írja, hogy a nyelv eredetére vonatkozó nézetében ép oly határozatlan és ingadozó, mint midőn a vallás eredetét fejtegeti. Müller Miksával általában nagyon röviden végez, nem csuda tehát, hogy rosszul. E közlőnyben nem rég megismertettem Müller Miksa két művét, a melyben mind arra nézve, a mit dr. Giesswein e tudósnak a nyelv és vallás eredetéről való nézeteiben félreért, minden kétséget eloszlató oktatást találhat; sőt az én igénytelen ismertetésemben is össze van foglalva mindaz, a mi elég czáfolatnak dr. Giesswein ellenvetéseire. Fölösleges tehát itt Müller Miksa nézeteiről csak egy szóval is megemlékezni. Érdekes az is, a hogy Noiré clamor concomitans-ával járt szerzőnk: a 129. lapon *nem érti*: «Noiré szerint a nyelv legelső kísérletei nem a természet hangjainak, hanem az emberi tevékenység által létre hozott hangoknak utánzásából (clamor concomitans) állottak. E szerint minden hangarticulatio elseje és mintegy szülőanyja a vakarás, kaparás, turkálás, vagyis az ősember foglalkozásának hangutánzata lett volna»; a 134. és 144. lapon *megérti*: «Az emberi munka közt hangoztatott szóból . . . fejlődött ki lassankint az emberi beszéd»; a 145. lapon pedig *felreérti*: «Semmi okát nem találjuk annak, miért mondta volna az ősi indogermán minden lépésnél *i-i-i*, a miből aztán az *i* menést jelző gyökér képződött.» Az első idézet szerint a clamor concomitans tulajdonkép onomatopoeia lenne, pedig Noiré és Müller Miksa határozottan tiltakozik az ellen, hogy ez akár a nyelv ősi oka, akár csupán jelentős alkotó eleme volt (Müller Miksa, Das Denken im Lichte der Sprache 181. s köv. 292, 294, 401. 504, 514, 529. Natural Religion 362—3, 374—5. Essays IV, 249.), sőt Noiré (Logos 132, 193, 274.) nem is a cselekvést, hanem a cselekvés eredményét tartja a clamor concomitans okának. Nem is hangutánzó a clamor concomitans, sem indulatszó, sem érzéki észrevételt nem fejez ki, hanem fogalmi gyököt. A harmadik idézethez azt kell megjegyeznünk, hogy nem is az ősi indogermán mondta minden lépésnél azt, hogy *i-i-i*, hanem az ősiindogermánok, ha együtt marsiroztak, midőn az egyttlépdelést észrevették és mint társaságban végrehajtott cselekvésnek fogalmára jutottak. Ebből láthatni, hogy a nyelvtudomány bölcséleti magaslatán álló írókat sokkal könnyebb nevetségessé tenni, mint helyesen megérteni és tévedéseiket kimutatni.

Annak bebizonyítására (165.), hogy «vannak akárhányszor gondolataink, melyeket szóval kifejezni nem tudunk, de ha valamely fogalmat nem tudunk szóval megjelölni, abból még nem következik, hogy e foga-

lommal nem birunk», például azt hozza fel szerzőnk, hogy a francia nyelvnek az állás fogalmának jelzésére nincs szava és a francziának mégis van fogalma az állásról. De hát hol van az megírva, hogy az ember *egy* fogalmat csak épen *egy* nyelvtanilag vett szóval jelelhet meg, hogy az úgynevezett körülírás nem fejezhet ki fogalmat? Akkor *Magyarország* fogalma nem létezik magyar ember elméjében, mert kifejezésére épen úgy kell *két* szavunk, mint a francziának az állás kifejezésére: *être debout*. Talán csak nem veti ez ellen szerzőnk azt a tökéletesen mellékes és esetleges momentumot, a mely a nyelvre semmiféle hatással nincs, hogy az egyik egy szóba van írva, a másik kettőbe? Tehát azt kell mondanunk, hogy a francziának épen úgy van szava az állás, mint a magyarnak hazája megjelelésére: mind a kettő két-két nyelvtani szóval fejezi ki az illető fogalmat. De próbáljon meg szerzőnk olyan fogalomra szert tenni, a melyet semmiféle nyelven sem *egy* sem több szóval megjelelni nem bír, majd akkor tapasztalja, hogy Müller Miksának igaza van.

A 167. lapon szerzőnk műve a Szentírás magyarázatává lesz. Itt is nevezetes, hogy azon exegetákkal egyetért, kik a hexaëmeron alatt nem hat napot, hanem határozatlan tartamú időszakot értenek; az evolutionistáknak és köztük Müller Miksának pedig nem akarja megengedni, hogy milliónyi évekig tartó fejlődést lássanak a nyelv keletkezésében.

Szerzőnk (169, 178.) nagynevű bölcselek és theologusok után elhiszi, hogy a nyelv *in potentia* az embert az állattól megkülönböztető sajátság, *in actu* azonban az ember szabad cselekvésének eredménye; de Müller Miksával ellenkezik, pedig ez ugyanazt mondja (Das Denken 86. és egyebütt). Psammetichus kísérletéből, a melyet Herodotus leírt, bizonyítékot csinál szerzőnk (172.) arra nézve, hogy az ember önerejéből, minden tanítás nélkül is alkothat nyelvet. Efféle kísérletek (v. ö. Müller Miksa felolvasásai a nyelvtudományról² 337.) épen olyan értéktelenek a nyelv eredetének megfejtésében, mint a «gyermekszoba psychológiája» (Müller Miksa, Das Denken 20, 473.); szerzőnk e nemű példái (173—7.) inkább orvos- mint nyelvtudományi értékűek.

Nem akarok szerzőnkkal a tudományok rangfokozatáról vitatkozni, mert ez nézetem szerint nincs; de mégis azt tartom, hogy nyelvtudományi kérdésekre való felelésben most már nem «hittudományi, bölcseleti és nyelvészeti» (181. v. ö. 166, 99, 100.) szempontból kell a dolgot tekintenünk, hanem csakis nyelvtudományilag, különben Dupin szárnyra kelt szavával szólva *non parceque, mais quoique* juthat az ember helyes eredményre. Szerzőnk 5. pontjának lényegével (181.) mindenki szívesen egyetért, a ki nyelvtudománynyal foglalkozik. Nyssai sz. Gergely kétségen kívül helyesen fogta fel a nyelvet és eredetét (123—5.),

kes és esetleges momentum, a mely...
 nincs, hogy az egyik egy szóba van írva, a másik
 kell mondanunk, hogy a francziának éppen úgy
 it a magyarnak hazája megjelölésére: mind a két
 szóval fejezi ki az illető fogalmat. De próbálj
 n fogalomra szert tenni, a melyet semmiféle nyelv-
 szóval megjelélni nem bír, majd akkor meg-
 lássanak igazsága van.

167. Japón szerzőnk műve a Szentírás magyarázat-
 es, hogy azon exegetákkal egyetért, kik a beszé-
 napot, hanem határozatlan tartamú időszakra
 hi-taknak és koztuk Müller Miksának pedig nem
 gy milliónyi évekig tartó fejlődést lássanak a nyelv-

erzőnk (169, 178.) nagynevű bölcselet és tudós
 hogy a nyelv *in potentia* az ember az állatoknál
in actu azonban az ember szabad eszeletésénél
 r. Miksával ellenkezik, pedig ez ugyanazt mondja.
 (vebuttt). Psammethicus kísérletéből, a melyet Her-
 kot csinal szerzőnk (172.) arra nézve, hogy az ember
 ten tanítás nélkül is alkothat nyelvet. Ebből
 ksa felolvasásai a nyelvtudományról (187.) éppen
 nyelv eredetének megfejtésében, mint a gyermek-
 a. Müller Miksa. Das Denken 20. 473. sz. szöveg
 187. — 7. inkább orvos- mint nyelvtudomány-érteke-

adatának és ennél fogva módszerének különbsége: a hit igazságai igazak,
 ámbár nem bizonyíthatók be, a tudományok tételei pedig csak az által-
 válnak igazságokká, hogyha bebizonyíthatók. A hit igazságait a tudom-
 mányok igazságaival támogatni vagy pedig a tudományok igazságait
 vagy hypothesisait a hit igazságaival összehangzásba juttatni: ez néze-
 tem szerint a tudás és hívés lényegesen különböző természetű, tárgyai
 és céljai miatt hiábavaló fáradság.

Szerzőnk nagy gonddal és olvasottsággal gyűjtött össze sok érde-
 kes és tanulságos nyelvtudományi anyagot, és ez művének érdeme; de
 az anyagából vont következtetésekkel olyan hypothesis alkott, a mely
 egyáltalában nem mérkőzhetik meg az evolútiós elmélet és különösen a
 Noiré-Müller-Miksa-féle árnyalat értékével.

Dr. POZDER KÁROLY.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

1888/89.

25. Pál Antal, A Döbrentei-codex nyelvi sajátosságai. (Gyula-
 fehérvári róm. kath. főgymnasium). — Hasznos példát adott ez érteke-
 zés írója, midőn a gyula-fehérvári «Battyáneum» könyvtára kincseinek,
 a Döbrentei-codexnek nyelvi sajátosságait tífzte ki magának fejtegetése tár-
 gyául. Számos becses nyelvemlékünk kiaknázatlan bányaként fekszik
 még feldolgozatlanul, pedig a nyelv helyes fejlesztésének egyik fontos
 tényezője a régi nyelv alaki és szellemi tartalmának ösmerete. S ép e